MISSIONERLIKNING XALQARO VA MINTAQAVIY MUNOSABATLARGA TA’SIRI

Musayev Mansur Tursunpo‘latovich
Sarbon universiteti professori, siyosiy fanlar doktori

Annotatsiya. Mazkur maqolada missionerlikning xalqaro va mintaqaviy munosabatlarga ta’siri haqida fikr yuritilgan. Shuningdek, maqolada globallashuv sharoitida missionerlik harakati nafaqat insonlarning e’tiqodiga, balki turli din, millat va elatlarning hamjihatligiga raxna solayotganligi ilmiy jihatdan yoritilgan.

Kalit so‘zlar: missionerlik, ma’naviyat, prozelitizm, globallashuv, mafkura, tahdid, konfessiya, xalqaro.

Bugungi kunda zamonaviy missionerlikni belgilangan maqsadlari mohiyatini har tomonlama o‘rganishni, ijtimoiy – gumanitar fanlar nuqtayi nazaridan asoslab berishni taqozo etmoqda. Globallashuv sharoitida missionerlik harakati nafaqat insonlarning e’tiqodiga, balki turli din, millat va elatlarning hamjihatligiga raxna solmoqda. Ayniqsa, jahon geosiyosiy maydonidagi o‘zgarishlar, globallashuv jarayonlarining tobora avj olishi dunyo jamoatchiligidan tinchlik va barqarorlikni saqlashda muntazam ogoh, sezgir hamda hushyor bo‘lishni talab etmoqda. Bunday murakkab sharoitda tinchlik, barqarorlikni asrash, mustaqillikni mustahkamlash har bir davlat oldida turgan ustuvor vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda. Zero, bugungi kunda dunyo miqyosida g‘oyaviy-mafkuraviy tahdidlarning kuchayishi tahlikali vaziyatni tobora avj olishga zamin yaratmoqda. Mana shunday bir sharoitda tinchlik, barqarorlikni saqlashda missionerlik va prozelitizm kabi yot oqimlar ta’siriga adashib kirib qolgan yoshlarimiz tarbiyasiga e’tibor qaratish, jaholatga qarshi ma’rifat bilan kurash muhim ahamiyat kasb etayotir.

Globallashuv sharoitida g‘arbdagi siyosiy, harbiy kuchlarning dunyoviy gegemonlikka intilishlarini kuchayishi avj olayotganligini ta’kidlash urinli. Missionerlik tarafdorlarini ayrim siyosiy markazlar bilan o‘zaro yaqin aloqalar o‘rnatishga intilishi ularga yangi imkoniyatlarni qo‘llashga sharoit yaratmoqda. Missionerlik globallashuv sharoitida ma’naviy-mafkuraviy tahdid vositasi bo‘lib, eng avvalo jahondagi muayyan siyosiy kuchlarning geopolitik maqsad manfaaatlariga yo‘naltirilgan holatda olib borilmoqda[1]. Natijada, qudratli siyosiy markazlar ta’siridagi zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiya vositalari muayyan mintaqa va mamlakatlarni ongli ravishda “nishonga olib”, mavjud siyosiy rejim bilan fuqarolar o‘rtasiga nifoq solishga intilmoqda.

Bugungi kunda globallashuvning shiddatli tus olishi dunyo miqyosida missionerlik va prozelitizmni tobora kuchayotganligini kuzatish mumkin. Mana shunday bir sharoitda mazkur illatlarga qarshi kurashda tinchlik, barqarorlikni saqlashda ma’naviyat va ma’rifatga e’tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Bu haqda fikr yuritganda, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev qayd

etganidek: “Biz ma’naviyat va ma’rifat ishini vatanparvarlik ishi, vijdon ishi, deb bilamiz. Vijdoni, ma’naviyati bor inson Vatanni, albatta, yaxshi ko‘radi. Vijdon, ma’naviyat degani – xalqqa, Vatanga chin yurakdan xizmat qilish deganidir. Mana shunday qarash butun xalqimiz, ayniqsa, yoshlarimiz tomonidan keng va qizg‘in qo‘llab-quvvatlanayotgani ma’naviy tarbiyaning naqadar dolzarb ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi”[2], - deya ta’kidlashi ayni haqiqatdir. Binobarin, Vatan sha’ni, or-nomusi uchun jamiyat maqsad va manfaatlarini tushunib etadigan, har tomonlama etuk komil insonni tarbiyalashda ma’naviyat eng ta’sirchan va qudratli qurol vazifasini o‘tashini bugungi davr va zamon taqoza etmoqda.

Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev tomonidan mana shunday masalalarga alohida e’tibor qaratilar ekan, dunyo miqyosida vujudga kelayotgan yangi tahdid va xavflar paydo bo‘layotgan bugungi kunda jamiyatimizda sog‘lom muhitni mustahkamlash, ma’naviyat va ma’rifatga e’tibor qaratish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zero, millatimiz va xalqimiz mentalitetini o‘zida namoyon etuvchi buyuk ma’naviyatimizni asrash xalqimiz taqdiri va kelajagi, hayot-mamotimiz vazifasi ekanligini anglash o‘ta muhim vazifadir. Holbuki, hozirgi nozik va ayni paytda, o‘ta murakkab sharoitda o‘zida yovuz va buzg‘unchi g‘oyalarni namoyon etuvchi illatlarga qarshi ma’rifat bilan kurashish zamon talabidir. Jaholatga griftor etuvchi missionerlikka qarshi kurashda ma’rifatni targ‘ib etish g‘oyasi bugungi kunda dunyo miqyosda bosh mavzuga aylanib ulgurdi. Zero, dunyo miqyosida xalqaro terrorizm, radikalizm, ekstremizm kabi chegara bilmas tahdidlarning xavfi ortib borayotgan bugungi kunda ham ma’rifat jaholatga qarshi kurashishning eng samarali vositasi sifatida aynan tan olinmoqda.

Missionerlik xizmati foydadan ko‘ra zararliroqdir. Avvalo, ular o‘z ta’limotlarini yoyish uchun juda ko‘p harakat qiladigan guruhdir. Ular odamlarning zaif tomonlariga psixologik ta’sir ko‘rsatish orqali o‘z ta’limotlarini tarqatishda ustalik bilan harakat qilishadi. Ayniqsa, mazkur harakatlar oqibatida insonlar ongi va qalbini zabt etish orqali ularning dunyoqarashida salbiy o‘zgarishlar sodir bo‘lishga zamin yaratmoqda[3].

Qonuniy ro‘yxatdan o‘tmagan diniy tashkilotlar qonuniy ro‘yxatdan o‘tgan tashkilotlarga qaraganda xavfliroqdir. Buning sababi, davlat tomonidan tasdiqlangan, qonuniy ro‘yxatga olingan diniy birlashmalarning muayyan hududni belgilaydigan va muayyan tartib-qoidalarga rioya qilishni talab qiladigan qonunlar mavjud. Ushbu qonunga ko‘ra, diniy birlashmalar chegaradan o‘tmasdan faoliyat yuritishi mumkin. Qonuniy ro‘yxatdan o‘tmagan va yashirin faoliyat yuritadigan diniy xizmatlarning hech qanday qoidalari yo‘q. Ular mamlakat qonunlarini qo‘pol ravishda buzadigan tashkilotlar, chunki ular yashirin faoliyat yuritadi.

Mamlakatdagi diniy birlashmalar qonuniy ro‘yxatdan o‘tgan taqdirdagina faoliyat ko‘rsatishi mumkin. Mamlakatda diniy tashkilotlar bilan bog‘liq huquqiy bo‘limlar mavjud. Qonunning amal qilish doirasiga qarab, ular ro‘yxatga olinishi va ro‘yxatdan o‘chirilishi mumkin. Diniy tashkilotlarni ro‘yxatga olish va tekshirish, ularni ro‘yxatdan chiqarish faqat qonuniy vakolatli organning xodimlari tomonidan amalga oshirilishi mumkin.

Missionerlik faoliyatini amalga oshiruvchi shaxslarni, vakolatli organning hududiy bo‘linmalarini ro‘yxatga olish; hujjatlar taqdim etilgan kundan boshlab o‘ttiz kalendar kundan ortiq bo‘lmagan muddatda. Dinshunoslik ekspertizasini o‘tkazish vaqtida missioner tomonidan taqdim etilgan materiallar bo‘yicha xulosa olish uchun ro‘yxatga olish muddati to‘xtatiladi. «Axborot almashishning turli zamonaviy mexanizmlaridan mohirona foydalanayotgan buzg‘unchi diniy oqimlar mafkurachilari o‘qish, yozishmalar, video va audio materiallar orqali radikal qarashlarni tarqatishdi. Tarkib va ichki mazmuni bir xil bo‘lgan materiallar internet foydalanuvchilari ongiga turli yo‘llar bilan, turli shakllarda quyiladi. Xususan, missionerlikning g‘oyaviy ta’sirlariga berilgan insonlarning aksariyatida mutaassiblik, fanatizm va fundamentalizm illatlari yaqqol namoyon bo‘layotganligi tashvishlidir»

Buzg‘unchi va ekstremistik guruhlar tomonidan olib borilayotgan keng ko‘lamli targ‘ibot-tashviqot ishlaridan ko‘zlangan maqsad mushtarak - har bir oilada adovat va nifoq alangasini qo‘zg‘atib, ijtimoiy birdamlikni buzish, shu orqali davlatning milliy xavfsizligi va mudofaa qobiliyatiga putur etkazish, konstitutsiyaviy tuzum va hududiy yaxlitlikni buzishdir.

Ko‘pincha yoshlarning noan’anaviy diniy tashkilotlarning g‘oyaviy va boshqa ishlariga, birinchi navbatda, jalb etilishi holatlari uchrab turadi. Ijtimoiy-demografik guruh sifatida yoshlarning o‘ziga xos xususiyatlari, jumladan, ma’naviy xususiyatlari ham bor. Ko‘pchilik dinga hayotning ma’naviy asoslarini izlash, hayot mazmuni haqidagi savollarga javob izlash uchun keladi. So‘nggi paytlarda dindorlik hech bir dinning chuqurligiga kirmay, umuman dinlarning fazilatlari, sahihligi va boshqa jihatlariga kirmay, modaga aylanib qolganiga guvoh bo‘ldik. Odamlarni hech qanday dinni qabul qilishga majburlamaslik kerak.

Din niqobi ostida sektalar yangi a’zolarni o‘ziga jalb qiladi va ular olgan ma’lumotlarni nazorat qiladi. Shuningdek, u psixologik bosim, qo‘rqitish va boshqa usullarga asoslanib, shaxsni axloqsiz tarzda o‘ziga bo‘ysundirib, tashkilot a’zolarini saqlab qolishga yordam beradi. Shunday qilib, ular yashash huquqini va axborot dunyoqarashini erkin tanlash huquqini buzadilar. Noan’anaviy diniy tashkilotlar missionerlik faoliyatida faol. U xayriya ishlarini ham yaxshi tashkilotchidir. Bu tendensiyalar tashkilot a’zolarining huquqlarini poymol etib, “ongni nazorat qilish” usuli orqali ularning salomatligi va ruhiyatiga zarar etkazmoqda. Ko‘pgina missionerlar o‘z xizmatlarini muvaffaqiyatli bajarish uchun yashab, mahalliy aholining tili, urf-odatlari va munosabatini o‘rganadilar. Ishsizlar, hayotda o‘z o‘rniga ega bo‘lmaganlar, ma’naviyat izlayotganlar, shaxsiy va oilaviy hayotdagi psixologik qiyinchiliklarga bardosh bera olmaydiganlar, islom dinini chuqur bilmaydiganlar tezda missionerlik targ‘iboti qurboniga aylanadi. Shu o‘rinda, dunyo miqyosida missionerlikda asosiy e’tibor qaratilayotgan sohalardan biri ijtimoiy missiya faoliyatiga e’tibor qaratamiz.

XIX asrdan boshlab xristianlikni yoyishda missionerlik tashkilotlari ijtimoiy soha yo‘nalishlari asosida faoliyat ko‘rsatishga alohida e’tibor qaratishgan. Ijtimoiy gumanitar missiya zamirida xorijiy davlatlar tomonidan “beg‘araz” yordam ko‘rsatish niqobi ostida o‘zga mamlakatlarga suqilib kirish orqali davlatlarning ichki ishlariga bevosita aralashuvini anglash lozim. O‘z navbatida, mazkur harakatlar strategiyasida go‘yoki, muayyan mamlakatlarda “ocharchilik, qashshoqlik”, “inson huquqlarini poymol etilishi”, “milliy nizolarni bartaraf etish” gumanitar xalokatni oldini olish» niqobi ostidagi maqsadli rejalar asosida faoliyat ko‘rsatishayotir. Aynan, gumanitar missiya o‘z maqsadini tizimli tashkil etish maqsadida go‘yoki “tinchlikparvar” kuchlar niqobi ostida faoliyat ko‘rsatishga harakat qilishadi. Mazkur harakatlar xalqaro nodavlat tashkilotlari maqomida go‘yoki muayyan mamlakat va hudud miqyosida yashovchi aholini moddiy turmush sharoitini tiklashga qaratiladi. «Albatta, bular haqda missionerlik tashkilotlari odatda rasman gapirmaydilar, aksincha, “bizning maqsadimiz – kambag‘allikni umuman yo‘q qilish” degan “chiroyli” so‘zlari aytiladi, aslida esa “hamma ekkanini o‘radi”, “bo‘lib tashla va hukmronlik qil” shiorlari ostida amal qilinadi. Zero hozirgi davr voqealar rivoji va mantiqi ayni shunday xulosalarga olib keladi» [4].

Missionerlik tomonidan yo‘naltilayotgan ijtimoiy missiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi: “ziddiyatli hududlarga oziq-ovqat, dori-darmon kabi kundalik ehtiyoj mahsulotlarni hamda tibbiy yordam ko‘rsatuvchilarni jo‘natish”, “jabrlangan aholiga har tomonlama yordam ko‘rsatish”, “maktablar va boshqa o‘quv maskanlarni tashkil etish”, kommunikatsiya tizimlarini qayta tiklash hamda bartaraf etishni o‘z zimmasiga oladi. Aslini olganda gumanitar missiya ta’lim, madaniyat, sog‘liqni saqlash, qishloq xo‘jaligi, biznesni yuritish va rivojlantirishda go‘yoki, “beg‘araz” yordam ko‘rsatish niqobi asosida tayyorlangan missionerlar sayyoh, sportchi, missioner-doktor va missioner-o‘qituvchilar “xizmat vazifasi”ni o‘tash maqsadida muayyan hududlarga maxsus topshiriq va vazifalarni bajarishga yo‘naltirilgan.

Missionerlik ilmiy markazlari ayrim mamlakatlardagi diniy raxnamolarning jamiyatdagi mavqie, ijtimoiy hayotda tutgan o‘rnini o‘rganish, tahlil qilishi orqali o‘z maqsad va manfaatlari yo‘lida foydalanishiga alohida e’tibor qaratishadi. Missionerlar tomonidan xorijiy mamlakatlarda ochilgan ta’lim muassasalari tezda mahalliy ta’lim tizimi bilan o‘zaro aloqa o‘rnatish orqali, diniy va umumiy ta’lim berish jarayoni tizimli ravishda tashkil etishmoqda. Mazkur maktablarda kadrlarning saviyasi, o‘quv jihozlari va ta’lim uslubi jihatidan mahalliy maktablardan ustunligi jihatidan ajralib turishi natijasida doimo e’tibor qozongan. Missionerlik strategiyasida ushbu maktablar orqali kelajakda o‘z manfaatlariga mos “kadrlar tayyorlashga” asosiy e’tibor

qaratganligini anglash lozim. Shu tariqa, missionerlik tassarufidagi maktablarda tahsil olgan o‘quvchi hamda talabalarni kelajakda davlat boshqaruvi sohasidagi eng nufuzli mansablariga joylashuviga ham alohida e’tibor qaratishgan. Missionerlar jamiyat hayotida moddiy jihatdan kam ta’minlangan: muhtoj oilalar, maktab internati, mexribonlik va qariyalar uylariga, nogironlarga hamda oliy ta’lim muassasalariga ijtimoiy yordam ko‘rsatish “go‘yoki” o‘zlarining asosiy maqsadlari sifatida namoyon etishgan. Axborot-tahliliy tadqiqotlarga ko‘ra, «missionerlik faoliyati strategiyasida ushbu belgilarning guruhlarga bo‘linishi yoki alohida shakllarda namoyon bo‘lishi bilan shakllanadi»[5]. Shu tariqa, ijtimoiy missiya strategiyasida go‘yoki, “beg‘araz” yordam ko‘rsatish orqali fuqarolarni jamiyatda o‘z o‘rnini topish, oilaviy muammolarni bartaraf etish, insonlarga tinchlik va quvonch ulashishga intilmoqda. Natijada, jamiyat hayotida farovon turmush tarzini yaratishda aynan xristianlik ta’limotini qabul qilish g‘oyasi asosida singdirishga e’tibor qaratayotganligi tobora oydinlashmoqda. Ayniqsa, missionerlar shifoxona, sanoat korxonalar, qishloq xo‘jaligi sohalarida bevosita o‘z faoliyatlarini davom ettirmoqda.

“Ayrim” nodavlat notijorat tashkilotlari tomonidan ta’sis etilayotgan ta’lim grantlari asosida “iqtidorli yoshlar”ni tanlash orqali o‘z maqsadlarini amalga oshirishni ko‘zlayotganligi namoyon bo‘lmoqda. Ushbu “grant” sohiblaridan o‘z mamlakati to‘g‘risidagi ma’lumotga ega bulish orqali o‘z manfaatlari yo‘lida foylanishga alohida e’tibor qaratishmoqda.

Globallashuv jarayonlari missionerlik harakati uchun keng ko‘lamdagi katta imkoniyatlarni ochib berdi. Ana shunday sharoitda bu harakatlar milliy, diniy, dinlararo nizolarni qo‘zg‘atishga, tinchlik va osoyishtalikka tahdid solishga orqali mamlakatda bo‘zg‘unchilikni qo‘zg‘atishga intilayotgani jiddiy fikrlashni taqoza etadi[6].

Missionerlar horijiy o‘lkalarga turli xizmat sohalari niqobidagi mutaxassislar ko‘rinishida tashrif buyurish holatlar namoyon bo‘layotir. Ayrim, mamlakatlarda xukm surayotgan ijtimoiy muammolar; zilzila, toshqin, epidemiya, ocharchilikni bartaraf etishda go‘yoki “beg‘araz” yordam ko‘rsatish missionerlikni vaziyatga mos ravishda faoliyat ko‘rsatishga zamin yaratmoqda. Ayniqsa, missionerlar ijtimoiy tadbirlarni tez-tez o‘tkazishga alohida e’tibor qaratish maqsadida jamiyat hayotida o‘z faoliyatlari haqida ijobiy tassavurlarni shakllantirishga e’tibor qaratishayotganligi namoyon bo‘lmoqda. Ammo, missionerlik tashkilotlari tomonidan ko‘rsatilayotgan “saxiy”, “gumanitar” yordamlari orqali o‘zlarining asl qiyofasini namoyon etishmoqda. Shu o‘rinda, “ayrim” siyosiy markazlar ko‘magidagi missionerlik tashkilotlari u yoki bu mamlakatda diniy muvozanatni izdan chiqarish orqali “insonparvalik” bayrog‘i ostida o‘zlarning ta’sir doiralarini kengaytirishga intilishini kuzatish mumkin.

Gumanitar missiya zamirida ko‘rsatilayotgan “beg‘araz” yordam aksariyat holatlarda mustaqil davlatlarning ichki ishlariga ochiqdan ochiq aralashuvining yashirin holatini namoyon etmoqda. Zero, bunday maqsadli qilingan arashuvlar tajovuzkor bosqinchilik ko‘rinishda namoyon bo‘lib, go‘yoki, dabdabali so‘zlar bilan yashiringan, ular inson xuquqlarini ximoya qilish, milliy nizolarni oldini olish, “gumanitar xalokatdan so‘ng tartibni qayta tiklash” kabi holatlarni ilgari surishadi.

Missionerlik tashkilotlari tomonidan amalga oshirilyotgan yana bir gumanitar yordam “noan’anaviy davolash” usullarini qo‘llash orqali xristianlikni targ‘ib etishni namoyon etmoqda. Aynan, “noan’anaviy davolash” usuli bilan shug‘illanayotgan missionerlik tashkilotlari o‘z faoliyatlarini niqoblash maqsadida go‘yoki, Iso Masihning faoliyatini davom ettirishayotganligini alohida ta’kidlashadi.

Dunyodagi rivojlangan davlatlarining strategiyasida muayyan mintaqa va hududda geosiyosiy jihatdan o‘z manfaatlari sari intilishi tobora kuchaymoqda. “Iqtisodiy yordam” ko‘rsatish bahonasida iqtisodiy jihatdan zaif davlatlarni o‘z siyosiy ta’sir doirasiga o‘tkazish aynan, missionerlik orqali amalga oshirilayotganligini kuzatish mumkin.

Dunyo miqyosida globallashuvning shiddatli tus olishi missionerlikni amalga oshirishda axborot missiyasini naqadar muhim ahamiyatga ega ekanligini namoyon etmoqda. XXI asrga kelib axborot qudratli qurolga aylanishi yordamida harbiy kuchlar orqali amalga oshirib bo‘lmaydigan maqsadlarga bevosita erishish mumkin. Axborotdan vayronkor qurol sifatida foydalanish maqsadida ayrim etakchi davlatlar o‘zga mamlakat aholisi ongi va dunyoqarashini o‘zgartirish

maqsadida g‘oyaviy, mafkuraviy ta’sir o‘tkazishga alohida e’tibor qaratishmoqda. Bu haqda fikr yuritganda Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoev qayd etganidek: “...biz bugun axborot globallashuvi davrida yashayapmiz. Biz istaymizmi, yo‘qmi, yurtimizga turli ko‘rinishdagi axborot xurujlari bo‘lishi tabiiy. Ana shunday xurujlarga qarshi aholida, ayniqsa, yoshlarda immunitetni mustahkamlash, ularni milliy qadriyatlarimiz va istiqlol g‘oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashda televidenie va radioning o‘rni beqiyosdir” [7], - deya alohida ta’kidlab o‘tgani bejiz emas. Chunki, zamonaviy axborot maydonidagi harakatlarning jadallashuvi oqibatida mafkuraviy ta’sir nihoyatda o‘tkir qurolga aylanishi natijasida turli xil siyosiy kuchlar o‘z manfaatlar va maqsadlari yo‘lida foydalanishga intilmoqda. Ayni shu ma’noda, «ma’naviyatga qarshi qaratilgan har qanday tahdid o‘z-o‘zidan mamlakat xavfsizligini, uning milliy manfaatlarini, sog‘lom avlod kelajagini ta’minlash yo‘lidagi jiddiy xatarlardan biriga aylanishi va oxir-oqibatda jamiyatni inqirozga olib kelishi mumkin»[8].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Каримова М., Машрабов А., Алимардонов. А. Динлараро таъсирнинг глобаллашуви. «Конфессияларо мулоқот ва диний бағрикенглик – жамият барқарорлиги гарови». Халқаро конференция материаллари тўплами. - Тошкент: 2014 йил. 12 ноябр. ТИУ. НМБ. – Б. 45.

2. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Мустақиллигининг йигирма саккиз йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. http://uza.uz/oz/politics/prezident-shavkat-mirziyeevning-zbekiston-respublikasi-musta-31-08-2019.

3. Tanimov Sh. Missionerlikka qarshi kurashning ma`naviy-axloqiy tamoyillari. ҚарДУ хабарлари. 2022.2/2(52). – Б. 133

4. Лесков Л.В. Вестник Московского университета. Серия 7. Философия. - №3, 2001. – Б. 42

5. Танимов Ш. Духовные и нравственные формы защиты молодежи от разрушительных идей миссионерского распространения через интернет. Интернаука: – № 2(225). – М.: Интернаука, 2022. – С. 22

6. Танимов Ш. Миссионерство и прозелитизм как новая форма идеологической интервенции. Демократизация и права человека. Научно-просветительский журнал – 1/2022. С.143

7. Мирзиёев Ш. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 256.

8. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.12.